

Володимир Баняс,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри філології,

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

<https://orcid.org/0000-0001-6880-8805>

м. Берегове, Закарпатська область, Україна

Наталія Баняс,

кандидат філологічних наук, доцент,

викладач кафедри філології,

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

<https://orcid.org/0000-0002-6974-0790>

м. Берегове, Закарпатська область, Україна

«Інші химери» Жерара де Нерваля як апофеоз літературного герметизму

“Other chimers” of Gerar de Nerval as the apopthesis of literary hermeticism

***Анотація.** Запропонована стаття є першою в українському літературознавстві спробою аналізу міні-циклу «Інші Химери» французького митця XIX ст. Жерара де Нерваля. Названі вірші не друкувалися за його життя. Вони мають, значною мірою, чернетковий вигляд, що, крім іншого, ще більше ускладнює їхню інтерпретацію та розуміння. Запропонована стаття складається з двох частин. У першій автори здійснюють спробу довести, що сонети міні-циклу «Інші Химери» є своєрідною квінтесенцією герметизму Нерваля. Відповідно, будь-яке трактування відчутно залежить від творчої уяви інтерпретатора. Автори статті показують, що «Інші Химери» являють собою спресований каталог історичних подій та осіб, їхніх діянь і слів. Також названий цикл наповнений деякими персонажами релігійно-міфологічного спадку людства. У другій частині даної статті автори запропонували (вперше у вітчизняній літературознавчій науці) власний переклад «Інших Химер» українською мовою. Задля того, щоби читач краще уявив специфіку зрілої творчості Нерваля, цей переклад сонетів є дослівним. Таким чином, вдалося максимально відтворити й не ушкодити смисловий та інформаційний рівень оригіналу, не упустивши жодного «клубка» ремінісценцій, алюзій, метафор і натяків, на які так багаті ці п'ять сонетів. Завдяки такій формі перекладу, читач зможе самостійно уявити складність і, до певної міри, недоцільність літературного перекладу віршів Нерваля. Зрештою, автори статті показують, що зріла творчість і зокрема міні-цикл «Інші Химери» названого французького літератора мож-*

на сприймати як вихідну точку літератури в її сучасному вигляді. Що, з одного боку, надає текстам Нерваля ще більшого культурно-історичного значення, а з другого – відкриває фактично безмежні можливості для її популяризації майбутнім дослідникам.

Ключові слова: Химери, сонет, вірш, цикл, інтерпретація, ремінісценція, історія, герметизм.

Summary. The proposed article is the first attempt in Ukrainian literary criticism to analyze the mini-cycle “Other Chimeras” by Gerard de Nerval, the French artist of the XIX century. These poems were not published during his lifetime. They have, to a large extent, a draft, which, among other things, further complicates their interpretation and understanding. The proposed article consists of two parts. In the first, the authors try to prove that the sonnets of mini-cycle “Other Chimeras” are a kind of quintessence of Nerval’s hermeticism. Accordingly, any interpretation depends significantly on the creative imagination of the interpreter. The authors of the article show that “Other Chimeras” is a compressed catalog of historical events and people, their actions and words. Also, this cycle is filled with some characters of the religious and mythological heritage of mankind. In the second part of the article, the authors proposed (for the first time in domestic literary studies) their own translation of “Other Chimeras” into Ukrainian. In order for the reader to better understand the specifics of Nerval’s mature work, this translation of the sonnets is literal. In this way, we managed to reproduce as much as possible and not damage the semantic and informational level of the original, without missing a single “tangle” of reminiscences, allusions, metaphors and hints, which are so rich in these five sonnets. Thanks to this form of translation, the reader will be able to imagine the complexity and, to some extent, the inexpediency of literary translation of Nerval’s poems. Finally, the authors of the article show that the mature work and in particular mini-cycle “Other Chimeras” of the named French writer can be perceived as the starting point of literature in its modern form. Which, on the one hand, gives Nerval’s texts even greater cultural and historical significance, and on the other hand, opens up virtually limitless possibilities for its interpretation by future researchers.

Key words: Chimeras, sonnet, poem, cycle, interpretation, reminiscence, history, hermeticism.

Вступ. «Інші Химери» (або «Нові Химери») – низка сонетів французького літератора Жерара де Нерваля (1808–1855), що не публікувалися за його життя. Більшість із них вперше надрукована 1924 року в одному з посмертних зібрань творів автора. Сьогодні французькі літературознавці датують ці тексти періодом 1841–1846 років.

Цикл утворюють дев’ять сонетів: «Озброєна голова» – «До Єлени Меклембурзької» – «До пані Санд» – «До пані Іди Дюма» – «Еритрея» – «Мирто» – «До Луїзи Ор., королеви» – «До Ж. Колонна» – «До пані Агуадо». Шостий, сьомий і восьмий, по суті, є ранніми редакціями сонетів, які ввійшли до циклу «Химери»: відповідно мова про вірші «Мирто» – «Гор» – «Дельфіка». Натомість дев’ятий твір є варіантом «Еритрей».

Ми зробили об'єктом розгляду саме перші п'ять сонетів, які є цілком оригінальними творами. На жаль, вони досі не перекладені українською мовою, тож ми зробили власний. Причому, керуючись наміром максимально достовірно відтворити поетичну специфіку Нерваля, наш переклад дослівний.

Методологія та методи дослідження. У цій статті ми взяли на озброєння т.зв. тематологічну інтерпретацію. Вона базується на засадничих принципах літературної герменевтики. Одним із її розробників є авторитетний німецький мислитель Ганс-Георг Гадамер, який надав герменевтиці універсального значення, вбачаючи головне її завдання в проясненні природи розуміння, провідною умовою котрого є всеосяжна вкоріненість у традиції, в культурі. Представники тематології аналізують явище тексту з огляду на його змістову конструкцію. Головним при цьому є абсолютизація семантичного компоненту творчості, тобто її смислу, тоді як форма в цілому вважається залежною (похідною) від нього.

Мета дослідження – це спроба продемонструвати, що зріла творчість Нерваля, презентована тут міні-циклом «Інші Химери», являє собою унікальний зразок літературного герметизму, через що кількість інтерпретацій цих творів може, по суті, бути безмежною.

Виклад основного матеріалу дослідження та висновки. Фактично всю зрілу творчість Нерваля, представлену насамперед циклом сонетів «Химери» й повістями «Аврелія» та «Сильвія», складають чотири семантико-структурні рівні: а) його сни (видіння, марення); б) елементи різних релігійних та міфологічних доктрин; в) історичні (чи псевдоісторичні) персонажі й події; г) спогади про осіб і події особистого життя.

Специфіка міні-циклу «Інші Химери» в тому, що тут майже відсутній перший зі згаданих рівнів (оніричний), не дуже проявлені другий і четвертий, натомість третій – історичні події й персонажі – виявлений найповніше.

Історичні діячі:

- Наполеон;
- Ісус Христос;
- Єлена Меклембурзька (німецька принцеса XIX ст.);
- Капетинги (французька королівська династія епохи Середньовіччя);
- Карл Великий;
- Карл V (один із імператорів Священної Римської імперії);
- Жорж Санд (французька письменниця XIX ст.);
- Медічі (італійська олігархічна родина XV–XVIII ст.);
- Дю Баргас (французький релігійний поет XVI ст.);

- Фуа (графи середньовічної Франції);
- Барбаросса (один із імператорів Священної Римської імперії);
- Річард (англійський король XII ст.);
- Іда Дюма (акторка, дружина Александра Дюма);
- Тіпу (один із султанів Індії XVIII ст.);
- Ібрагім (полководець, син одного з єгипетських султанів XIX ст.);
- Абд аль-Кадір (алжирський емір XIX ст.);
- Аларіх (король вестготів, які 410 року зруйнували Рим);
- Аттіла (каган гунів V ст.);
- Цезар (один із верховних титулів Римської імперії).

Релігійно-міфологічні персонажі:

- Михаїл (архангел);
- Мітра (божество з іранської міфології);
- Гавриїл (архангел);
- Еритрея (одна із сивіл);
- Магеда (незрозумілий образ, імовірно, вигадана Нервалем богиня).

Географічні території:

- Тараскон (регіон у південно-східній частині Франції);
- Фуа (регіон у південно-західній частині Франції);
- Зальцбург;
- Ізраїль;
- Юдея;
- Бенарес (древнє місто на території Індії);
- Патані (древнє місто на території сучасного Таїланду);
- Китай;
- Атлантика.

Як бачимо, ці п'ять творів буквально спресовані до каталогу державних діячів різних епох і націй; вони насичені фіксацією подій і діянь, прихованими й прямими цитатами («Озброєна голова» – останні слова Наполеона Бонапарта, чий зміст не розгаданий досі).

Російський дослідник Сергій Зенкін якимось зазначив: «Характерна для цих творів зашифрованість та щільність культурних ремінісценцій веде до того, що детально коментувати такий переклад-трактування не має сенсу» [1, с. 530]. Тобто маємо стикаємось із апофеозом літературного (або ширше – історико-культурного) герметизму: кожен рядок кожного сонета настільки «затемнений», неоднозначний, непрояснений, що інтерпретація є виключною ініціативою читача (дослідника), де будь-які висновки можна визнати однаково достовірними й ні.

Вочевидь, у літературі всього XIX ст. немає іншого настільки складного автора. Разом із тим Нерваль ніби створив матрицю крас-

ного письменства в тому стані, в якому воно існує, умовно кажучи, від другої половини ХХ ст. Адже поезія більшості сучасних митців має приблизно такий вигляд: кожен текст як комбінування історичних, суспільних, релігійних, міфологічних, лінгвістичних, особистісних та інших пластів, а остаточний (справжній) його сенс відомий тільки автору.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. В одній із статей Петра Рихла – провідного українського дослідника творчості австрійського поета Пауля Целана – він доводить, що вся художність Целана «ґрунтується на колажному принципі, коли всі мотиви попередньо вже задані. Практично кожен рядок містить цитати, ремінісценції, алюзії й шифри, запозичені з історії, міфології, релігії, літератури, філософії, музики» і що її інтертекстуальну структурність «треба розглядати передусім як невпинну полеміку її автора з поетичною традицією минулих епох і сучасним йому літературним процесом». Усе це Рихло називає «грандіозною новаторською концепцією» [2] автора, на поезіях якого він спеціалізується. З цього приводу виникають два умовиводи.

Перший: як ми показали, творчості Нерваля властиві аналогічні ознаки – вона наскрізь мозаїчна (фрагментарна, колажна); художній простір його зрілих творів і, зокрема, міні-циклу сонетів «Інші Химери» складають чотири структурно-семантичні рівні – крім того, який утворюють події з особистого життя, фіксуємо історико-соціальний, міфологічний і культурно-мистецький.

Другий умовивід: навіть зваживши на те, що вся творчість Нерваля не спровокувала серйозного громадсько-мистецького резонансу за його життя, навряд чи доцільно говорити про значне «новаторство» Целана, адже подібні принципи були застосовані ще англійським поетом Томасом Стернзом Еліотом (1888–1965) у його славнозвісній поемі «Пустир» (і в українській, і у російській науці досі домінує не зовсім правильний переклад «Безплідна земля») 1922 року, тож, «Фуга смерті» (як вершинний прояв творчої манери Целана) є лише завершальною ланкою у своєрідній тріаді поетично-мистецького новаторства – після творів Нерваля й Еліота.

Врахувавши все це, усвідомимо, що творчість французького літератора, в т.ч. його міні-цикл «Інші Химери», є невичерпним джерелом для інтерпретацій та водночас своєрідною точкою відліку літератури в її сучасному вигляді. Залишається тільки висловити сподівання, що невдовзі «Інші Химери» отримають літературний переклад українською мовою.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

Оригінал [3]:

La Tete armee

Napoléon mourant vit une Tête armée...
Il pensait à son fils, déjà faible et souffrant:
La Tête, c'était donc sa France bien-aimée,
Décapitée aux pieds du César expirant.

Dieu, qui jugeait cet homme et cette renommée,
Appela Jésus-Christ; mais l'abyme, s'ouvrant,
Ne rendit qu'un vain souffle, un spectre de fumée:
Le Demi-Dieu vaincu, se releva plus grand.

Alors on vit sortir du fond du purgatoire
Un jeune homme inondé des pleurs de la Victoire,
Qui tendit sa main pure au monarque des cieux;

Frappés au flanc tous deux par un double mystère,
L'un répandait son sang pour féconder la Terre,
L'autre versait au Ciel la semence des Dieux!

Переклад:

Озброєна голова

Наполеон, помираючи, побачив озброєну голову...
Він думав про сина, котрий згасав і страждав;
Голова – це його Франція, яку він так любив,
Обезголовлена біля ніг конаючого Цезаря.

Бог, який судив цю людину й цього добродія,
Покликав Ісуса Христа; однак безодня, відкриваючись,
Видала тільки марне дихання, димову завісу:
Переможений напівбог став іще величніший.

Тож ми побачили, як із глибини Чистилища вийшов
Юнак, залитий сльозами перемоги,
Простягаючи руку до небесного монарха;

Обоє вдарені подвійною тасмницею:
Один пролив кров, аби задобрити Землю,
Другий висипав на Небеса насіння богів!

Оригінал [3]:

A Hélène de Mecklembourg

Fontainebleau, mai 1837.

Le vieux palais attend la princesse saxonne
Qui des derniers Capets veut sauver les enfants;
Charlemagne attentif à ses pas triomphants
Crie à Napoléon que Charles-Quint pardonne.

Mais deux rois à la grille attendent en personne;
Quel est le souvenir qui les tient si tremblants,
Que l'aïeul aux yeux morts s'en retourne à pas lents,
Dédaignant de frapper ces pêcheurs de couronne?

O Médecis! les temps seraient ils accomplis?
Tes trois fils sont rentrés dans ta robe aux grands plis
Mais il en reste un seul qui s'attache à ta mante.

C'est un aiglon tout faible, oublié par hasard,
Il rapporte la foudre à son père César...
Et c'est lui qui dans l'air amassait la tourmente!

Переклад:

До Єлени Меклембурзької

Фонтенбло, травень 1837 року.

Древній палац чекає саксонську принцесу,
Яка, остання з Капетингів, хоче врятувати своїх дітей;
Карл Великий, уважний до своїх переможців,
Крикнув Наполеону, що Карл V прощає його.

Однак двоє королів біля воріт персонально чекають;
Що за спогад повергає їх у трепет,
Що за предок із мертвим поглядом повільно повертається,
Аби гідно вдарити коронованих грішників?

О, Медічі! Невже настали часи,
Що троє синів вбрані у твою сукню з великими складками?
Але зостався єдиний, який тримається за твою мантію.

Цей орел зовсім слабкий і випадково забутий,
Він повертає блискавки своєму батькові Цезарю...
І саме він наситив повітря муками!

Оригінал [3]:

A madame Sand

«Ce roc voulté par art, chef-d'oeuvre d'un autre âge,
Ce roc de Tarascon hébergeait autrefois
Les géants descendus des montagnes de Foix,
Dont tant d'os excessifs rendent sûr témoignage...»

O seigneur Du Bartas! Je suis de ton lignage,
Moi qui soude mon vers à ton vers d'autrefois:
Mais les frais descendants des vieux Comtes de Foix
Ont besoin de témoins pour parler dans notre âge.

J'ai passé près Salzbourg sous des rochers tremblants;
La Cigogne d'Autriche y nourrit les Milans.
Barberousse et Richard ont sacré ce refuge.

La neige règne au front de leurs pics infranchis,
Et ce sont, m'a-t-on dit, les ossements blanchis
Des anciens monts rongés par la mer du Déluge.

Переклад:

До пані Санд

«Ця мистецьки вигнута скеля, шедевр іншої епохи,
Ця скеля Тараскона колись дала притулок
Гігантам, які спустилися з гір Фуа,
Про що свідчить безліч величезних кісток...»

О, пане Дю Бартас! Я з твого роду,
Я – той, хто колись з'єднав свій вірш із твоїм;
Однак юні нащадки древніх графів Фуа
Потребують свідків, аби говорити у наш час.

Я пройшов біля Зальцбурга під тремтячими скелями;
Там австрійський лелека годує шулік.
Барбаросса та Річард увінчали цей притулок.

Сніг панує на поверхні їхніх нескорених вершин,
А це, як мені сказали, вибілені кістки
Стародавніх гір, роз'їдених Потопом.

Оригінал [3]:

A madame Ida Dumas

J'étais assis chantant aux pieds de Michaël,
Mithra sur notre tête avait fermé sa tente,
Le Roi des rois dormait dans sa couche éclatante,
Et tous deux en rêvant nous pleurions Israël!

Quand Tippoo se leva dans la nuée ardente...
Trois voix avaient crié vengeance au bord du ciel:
Il rappela d'en haut mon frère Gabriel,
Et tourna vers Michel sa prunelle sanglante:

«Voici venir le Loup, le Tigre et le Lion...
L'un s'appelle Ibrahim, l'autre Napoléon
Et l'autre Abd-el-Kader, qui rugit dans la poudre;

«Le glaive d'Alaric, le sabre d'Attila,
Ils les ont... Mon épée et ma lance sont là...
Mais le Cæsar romain nous a volé la foudre!»

Переклад:

До пані Іди Дюма

Я сидючи співав біля ніг Михаїла,
Мітра над нашими головами закрив свій намет,
Король королів спав на блискучому ліжку,
Й обом снився оплакуваний нами Ізраїль!

Коли Тіпу піднявся у вогняній хмарі...
Трое голосів проголосили помсту на краю неба:
Він покликав згори мого брата Гавриїла
Й повернув до Михаїла скривавлений зрачок:

«Ось приходять вовк, тигр і лев...
Одного звать Ібрагім, іншого Наполеон,
А ще одного – Абд аль-Кадір, який ричав із попелу;

Меч Аларіха, шабля Аттіли,
Вони їх мають... Моя шпага та мій спис також там...
Однак римський Цезар украв у нас блискавку!»

Оригінал [3]:

Erythrée

Colonne de Saphir, d'arabesque brodée
– Reparais! – Les Ramiers plueve cherchant leur nid;
Et, de ton pied d'azur à ton front de granit
Se déroule à longs plis la pourpre de Judée!

Si tu vois Bénarès sur son fleuve accoudée
Prends ton arc, et revêts ton corset d'or bruni:
Car je suis le Vautour, volant sur Patani,
Et de papillons blancs la Mer est inondée.

Mahdéwa! Fais flotter tes voiles sur les eaux
Livre tes fleurs de pourpre au courant des ruisseaux:
La neige du Cathay tombe sur l'Atlantique:

Cependant la Prêtresse au visage vermeil
Est endormie encor sous l'Arche du Soleil:
– Et rien n'a dérangé le sévère portique.

Переклад:

Еритрея

Сапфірова колона, вишивка арабською...
Відновлені! Лісові голуби шукають своє гніздо;
І від твоєї лазурової ступні й гранітного чола
Пурпур Юдеї розгортається довгою складкою.

Якщо ти бачиш Бенареса на схилі річки,
Візьми лук і одягни корсет із випаленого золота,
Бо я гриф, який летить до Патані,
Де море залите білими метеликами.

Магдево! Здійми свої вітрила над водами,
Достав пурпурові квіти до потоків струмків:
Сніг Китаю падає над Атлантикою.

Тим часом жриця з вогняним лицем
Спить під сонячною аркою,
Й ніким не потурбована суворість портика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нерваль Жерар де. Мистические фрагменты / пер. фр. и сост. Ю.Н. Стефанов ; вступит. статья и коммент. С.Н. Зенкина. Санкт-Петербург : Изд. Ивана Лимбаха, 2001. 536 с.
2. URL : http://www.judaica.kiev.ua/Eg_17/Egupez17-08.htm (дата звернення: 29.12.2020).
3. URL : https://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/Poemes/g%C3%A9nard_de_nerval (дата звернення: 29.12.2020).